

СЫР ӨҢІРІНІҢ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЗЕРДЕЛЕУ**Ж.О. Әбікенов****АННОТАЦИЯ**

Қазіргі таңда ғылымның мәдени құндылықтар саласында зерттелмей жатқан және заманауи тұрғыдан зерттеуді қажет ететін мәселелер баршылық. Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке жетіп, қоғамның саяси-әлеуметтік, экономикалық, мәдени, рухани салаларындағы пайда болған түбегейлі өзгерістер мәдениеттанушылар алдына, оларды жаңаша зерделеу міндетін қойды. Осы міндетті жүзеге асыруда жұмысымызға жаңаша тұрғыдан қарау үшін, зерттеу тәсілдерін пайдалану қажеттілігі туындап тұр.

Біз зерттеу нысанына алып отырған Сыр өңірінің мәдени құндылықтарының даму кезеңдерін, қызметі мен бағыттарын заманауи тұрғыда зерттеудің маңызы зор. Сыр өңірінің мәдени құндылықтары қазақ мәдениет әлемінің бөлшегі ретінде толыққанды мағлұмат беретін мәдени жәдігер болып табылады. Сыр өңірінің мәдени құндылықтарын талдаудағы ғылыми-теориялық мәселелері мәдени антропологияда бұған дейін арнайы зерттеу нысаны болмағандықтан, оны жан-жақты кең қамтылған пәнаралық өрісте қарастыру әрекеті семантикалық, прагматикалық идеялар негізінде зерттеу, мәдени құндылықтардағы ақпараттық мазмұндық-семиотикалық аясы негізінде ұлттық әлеуетін және түрлі мәдениетті құрайтын негізгі элементтерін жіктеу, түркі дүниетанымындағы мәдени құндылықтардың қасиеттілігі туралы түсінігін анықтау өзекті мәселе болып табылады. Мақалада кросс-мәдени зерттеу жүргізіп, кросс-мәдениеттегі ерекше мәселелерді, талаптар мен зерттеу бағыттарын анықтадық.

Түйін сөздер: мәдениет, құндылық, идентификация, фактор, мәдени зерттеу.

Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университеті,
Қызылорда, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Ж.О. Әбікенов
abikenovkz@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Әбікенов Ж.О. Сыр өңірінің
мәдени құндылықтарын зер-
делеу // Адам әлемі.
– 2021. – № 3 (89). – Б. 24-37.

Изучение культурных ценностей Кызылординского региона

Аннотация. В настоящее время существует множество вопросов в области культурных ценностей науки, которые не изучаются и требуют изучения на современном уровне. Коренные изменения, произошедшие в политической, социальной, экономической, культурной и духовной сферах общества с момента обретения Республикой Казахстан независимости, поставили перед культурологами задачу изучить их по-новому. Для того чтобы по-новому взглянуть на нашу работу при выполнении этой задачи необходимо использовать исследовательские методы.

Важно изучить этапы развития, деятельности и направления культурных ценностей Кызылординского региона, которые являются предметом исследования. Культурные ценности Кызылординского региона считаются культурным артефактом, дающим полную информацию о казахстанском культурном мире. Поскольку научные и теоретические вопросы анализа культурных ценностей Кызылординского региона не были предметом специальных исследований в культурной антропологии, попытка рассмотреть их в комплексном меж-

дисциплинарном поле на основе семантических, прагматических идей, классификации различных основных элементов, формирующих культуру, элементов тюркского мировоззрения, определении понятия святости культурных ценностей в тюркском мировоззрении, являются актуальной проблемой. В статье мы провели кросс-культурное исследование и определили конкретные проблемы, требования и направления исследований в кросс-культуре.

Ключевые слова: культура, ценность, идентификация, фактор, культурологическое исследование.

Study of Cultural Values of the Kyzylorda Region

Abstract. Currently, there are many issues in the field of cultural values of science that are not studied and require study at the modern level. The fundamental changes that have taken place in the political, social, economic, cultural and spiritual spheres of society since the republic of Kazakhstan gained independence have set the task of studying them in a new way for cultural scientists. In order to take a fresh look at our work in this task, it is necessary to use research methods.

It is important to study the stages of development, activities and directions of cultural values of the Kyzylorda region, which are the subject of research. The cultural values of the Kyzylorda region are considered a cultural artifact that provides complete information about the kazakh cultural world. Since the scientific and theoretical issues of the analysis of cultural values of the Kyzylorda region were not the subject of special research in cultural anthropology, an attempt to consider it in a complex interdisciplinary field on the basis of semantic, pragmatic ideas, classification of various basic elements that form culture, elements of the Turkic worldview, defining the concept of the sanctity of cultural values in the Turkic worldview are an urgent problem. In the article, we conducted cross-cultural research and identified specific problems, requirements and research directions in cross-culture.

Keywords: Culture, Value, Identification, Factor, Cultural Research.

Kіріспе

Әлемді баурап алған жаһандану дәуіріндегі мәдениетаралық өзара әрекеттесу аясындағы түркілік әлемнің рухани өзіндік тұтастығын анықтап алу да, оның ықпалдасуының болашағын көрсету де өмір қажеттілігі болып отыр. Адам туылғаннан бастап белгілі құндылықтар жүйесін, әдетте, осы күйінде қабылдайды. Мысалы, отбасылық, топтық, ұлттық, мемлекеттік, өркениеттілік. Еркін таңдау қабілеті тек шығармашылық типтегі адамдарға тән. Нәсілдік, этникалық, діни және т. б. дискриминация жеке адамның эволюциялық қажеттілігі барысында оны топтық бірегейлік формасына еруге мәжбүрлейді. Мұндай топтар көп жағдайда өз ынтымағының арқасында өмір сүруге бейімді келеді [1, 44 б.].

Дәстүр әлеуметтік өмірдің бойында көрініс табады, бірақ мәнісі әртүрлі болуы мүмкін. Бір салада оның принципі-

алды сипаттамасы болса, екінші салада минималды болуы мүмкін. Осылайша, дәстүр қоғам мен мәдениеттің «ұжымдық жадысы» болып табылады. Олар адамзат дамуының сабақтастығын қамтамасыз етеді. Кей жағдайда әлеуметтену мен инкультурация үрдісі де дәстүрге сүйенеді. Тұлға дәл осы дәстүр арқылы ұжымдық жадыға қосылып, өткенді игере отырып, нақты кезеңге бейімделе бастайды. Бірақ әр ұрпақ дәстүрді өздігінше игереді, адамзат әр даму сатысында оған өзіндік бір сипаттама беріп, мәнісімен толықтырады. Мәдени мұраның кейбір элементтері қабылданып, кейбірі жоққа шығарылады, осы орайда олар жағымды да жағымсыз болуы мүмкін. Жағымды тұсы ол мұралар ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіледі, игеріледі, ал артық немесе мүлдем жойылу керек дегендердің бәрі жағымсыз дәстүрдің қатарына еніп кете береді. Кей жағдайда дәстүр тек үлгі болудың орнына мәжбүрлік механизміне ауып кетіп отырады, бұл

жағдайдың үлкен кикілжің туындауы мүмкін [2, 44 б.].

Дәстүрге қарама-қарсы түсінік жаңашылдық болса, әлеуметтік-мәдени өзгерістердің алғышартын туындататын түрлі деңгейдегі жаңа мәдени үлгіні қалыптастыру механизмі болып табылады. Мәдениеттің басты қасиеті де осы, яғни, дамуға, жаңаруға деген қабілеті. Біз көз алдымызға инновациясыз қоғамды елестете аламыз, тіпті ондай қоғамдар бар да, оларды тұрақты мәдениет деп атап жатамыз, ал дәстүрсіз қоғамды елестету мүмкін емес. Егер дәстүр негізгі қаңқа болса, инновация осы қаңқаның шатыры болады. Дәстүр қоғамның өмір сүруі үшін қажет болса, инновация осы қоғамның дамуы үшін қажет. Сондықтан тек дәстүрге сүйену қоғамды артта қалдырып, ілгері жылжуға жол бермейді [2, 145 б.].

Қарама-қайшылықтарына қарамастан, дәстүр де жаңашылдық та өзара бір-бірімен байланысты, тіпті оларды саралау да қиынға соғады: бірде-бір инновация үнемі жаңашылдық болып қалмайды, осы сияқты дәстүр бастан-ақ дәстүр болып емес, ол да инновация сияқты туындаған болатын. Кезкелген жаңашылдық уақыт өте келе дәстүрге айналатыны айдан анық. Жаңашылдықты қабылдап, оны игере алу дәстүрдің өміршеңдігін білдіреді. Жаңашылдықтың этностың дәстүріне айналғандығын, этностың жадысынан инновацияны қабылдаған кезеңді мүлдем ысырып, қабылданғандардың бәрі тарихтың бір бөлігіне айналған кезде ғана айта аламыз.

Әдіснама

Ғылыми жұмыстың әдіснамалық және теориялық негізінде Сыр өңірінің мәдени құндылықтарын талдау жатыр. Ізденістің мазмұнындағы архитектуралық бірлік логикалық және тарихи талдаудың ішкі байланысын айқындаудан туындайды, мәдени рәміздерге түсіндірме беру барысында ұлттық болмыстың

гомогендігі мен тұтастығына басымдық берілді. Зерттеудің әдістемелік негізінде батыстық, ресейлік және қазақ мәдениеттерінің тарихи мәтіндері талдау объектісі ретінде алынды. Кросс-мәдени ерекше мәселелердің жиналуымен, талаптар мен зерттеу бағыттарымен анықталады. Бізде осы үлгі негізінде тәжірибе үшін екі таңдау тобы алынды. Кросс-мәдени зерттеу болғандықтан таңдау тобы ретінде Сыр өңірінде тұратын қазақ және кәріс ұлтының тұрғындары алынды. Әр топ 15 адамнан, яғни эксперимент толық 30 адамға жүргізілді. Этносаралық қарым-қатынастың кросс-мәдени ерекшеліктерін диагностикалық зерттеу жүргізу үшін мынадай әдістемелер алынды, олар: Л.Г. Почебуттің Флоренс Клохан және Фред Стродберг теориясына негізделген «Мәдени-құндылық бағдарлану тесті және экспресс сауалнама «Толеранттылық индексі» болып табылады. Л.Г. Почебуттің Флоренс Клохан және Фред Стродберг теориясына негізделген «Мәдени-құндылық бағдарлану тесті мәдени құндылықты бағдарлау тесті мәдениеттің қалыптасуының басты үрдісін анықтауға арнылған. Әдістеме 5 пайымдаудан тұрады. Әр пайымдау 3 нұсқадан тұрады. Клохан және Стродбек тұлғаны құндылық бағдарлау жиынтығы ретінде алынды.

Негізгі теория

Ресей философы С.А. Арутюнов та «жаңашылдықты қоғамды дамытуға жетелейтін үдеріс ретінде қарастырып, тіпті құдіретті саналатын жаңашылдықтар, дәстүрге айналғаннан кейін, қоғам дамуы барысында маңызды рөлге ие болады» дейді [3]. Осылайша, мәдениеттің ілгері жылжуы үшін дәстүр мен жаңашылдық бірдей деңгейде қажет. Екеуінің біреуіне ғана басымдық беру, кері әсерге әкеледі. Мәдени эволюция мен қоғамның мәдени жаңаруы, аталған екеуінің қаншалықты үйлескеніне бай-

ланысты. Дәстүр мен жаңашылдық бір-біріне бинарлық оппозиция болып табылады ма немесе бір-бірін толықтырады ма, бұл жаңарудың теориясы мен тәжірбиесі саласындағы негізгі мәселелердің бірі.

«Мәдени индустрия» ұғымын алғаш рет қолданысқа енгізген Франкфурт мектебінің өкілдері Макс Хоркхаймер мен Т. Адорно. Олардың пікірі бойынша, «мәдениет индустриясы - өнер, кескіндеме, кино және т.б. салаларда біркелкі, стандартталған жаңашылдық жасау туралы өндірістік аппарат. Мәдениет индустриясы өндіріс пен тұтынушысы бар тауардың әртүрлілігі ретінде түсіндіріледі. Тұтынушы – ол көпшілік, олар капиталистік қоғамдағы стандартталған өнер арқылы әрекет жасау объектісі».

М. Хоркхаймер мен Т. Адорно «мәдени индустрияны бір жағынан, мәдениетті экономика саласын жетілдірудің жаңа тәсілі ретінде қарастырса, екінші жағынан, мәдени индустрия адамның индивидуалдылығын жоғалтатын, бұқаралық мәдениетке тән құбылыс» деп сын айтады. Соған қарамастан, авторлардың пікірі бойынша, «мәдениет индустриясы капитализмнің тіршілік етуін қамтамасыз етеді, еркіндік иллюзиясын тудырады, индивидтің санасын бақылауға мүмкіндік береді. Мәдениет индустриясының мақсаты тұтынушының фантазиялық қабілетін тежеу арқылы пайда табу» [4, 162 б]. Бүгінгі күні мәдени индустрия мәселесі әлі өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ. Батыс елдері мәдени индустрияны қайтадан экономиканың даму көзі ретінде қарастырады. Бір ерекшелігі егер М. Хоркхаймер мен Т. Адорно бұқаралық мәдениетке ғана тән мәдениет деп түсінсе, қазіргі кездегі маркетингтер мен арт-менеджерлер мәдени индустрияны адамның шығармашылық индивидуалдылығының жемісі және жақсы табыс көзі деп санайды. Бүгінгі таңдағы мәдени индустрия саласындағы іс-шаралар тұтынушыларға мәдениетті бренд ретінде ұсынады.

Авторлардың пікірі бойынша мәдени индустрияның дамуында бұқаралық коммуникация құралдары маңызды рөл атқарады.

З.Н. Исмағамбетова атап көрсеткендей: «виртуалды-кинематографиялық шындық экраннан нақты гиперреалды әлемге өтеді, ондағы индивид күшқуатынан айырылған қуыршақ сияқты және болып жатқан оқиғаны сырттан бақылап тұрғандай күй кешеді. Жаттанудың иррационалдық формалары үстемдікке ие болған жағдайда деструктивті күштердің қалыптасуы орын алады, олар барған сайын «адамдағы» «адамилықты» жойып, үстемдік пен биліктің күшеюіне алып келеді» [5, 210 б.].

Алайда, жаһандану дәуіріндегі нарық сұранысын қанағаттандыруға бағытталған білім беруде адамдық қасиеттерден гөрі маман ретіндегі бағалану алдыңғы қатарға қойылатыны жасырын емес. Бұл білім беру өзінің кең мағынасындағы маңызын жоғалтып, «шектелген» немесе Г. Маркузе тілімін айтқанда, «бірөлшемді» адамдарды өндіру коорпорациясына айналып кетпей ме деген сұрақты алдыға қояды. Осы тұрғыда академик Ә.Н. Нысанбаевтың ортаға салған мына бір пікірі өте орынды деп ойлаймыз: «мәдениет пен ғылым саласында либералды-демократиялық қоғам құндылықтарының ықпалы артып отыр. Қазақстан халықтарының дәстүрлі құндылықтары мен өзіндік мәдени мұраттары қатты қысымға ұшырауда, сондықтан олар өздерінің рухани мұраларын сақтап қалуға талпынуы керек. Бірақ сонымен қатар, олар батыс мәдениетінің нормаларымен де өзара әрекеттесіп, өзара толығуы қажет. Мәселе батыс мәдениетімен бәсекеге қабілетті болу үшін құндылықтарды қайта қарап, қазақ мәдениетін қайта жаңғыртып дамыту туралы болып отыр. Қарқынды өріс алып отырған жаһандану жағдайында, Қазақстан халықтарының дәстүрлі құндылықтары мен либералды-демократиялық қоғам құндылықтары-

ның конструктивті сұхбаты өте қажет. Өтпелі қоғамның мәдениет саласындағы күрделі қатынастарын реттейтін және халқымыздың мәдениетінің қайталанбастығы мен өзіндік сипатын қамтамасыз ететін заңдар қажет» [6, 92 б.].

Т.Х. Ғабитов: «бүгінгі күрделенген дүниенің жаһандану үдерісі кезеңінде ұлттық бірегейлікті сақтап қалу ең негізгі мәселенің бірі екенін атап көрсетеді. Бүгінгі күнгі ашық қоғам мен экономика, мәдениеттер интеграциясы және т.б. идеялар негізгі мәселелер болып отыр. Бұл жағдайда ұлттық бірегейлікті сақтап қалуды халықтың ішкі өмір сүру компоненттерін қорғаудан басталады: мәдениет, тіл, дін және т.б. Жаһандану мәселе етіліп көтерілген сайын, ұлттық өнерге, мәдениетке, тілге, дінге аса ден қою күшейіп келеді. Мәдениеттің тамырын ұлттық құндылықтармен байланыстырып, олардың шығу тегін зерттеуге деген қызығушылық өсуде. Олай болса, ұлттық бірегейлікті сақтап қалудың ең ұтымды жолы-жас ұрпақтың бойында ұлттық руханилықты дамыту бағытында тәрбие мен білім беру» – деп, мәдениеттің ұлттық болмысының өзгешелігі оларды ерекшелендіріп тұратындығын келтірген [7].

Философ Қ. Затовтың пікірінше: «қазіргі Қазақстан қоғамы алдында жаһандану талабына абыроймен жауап бере отырып, өзінің тек өзіне тән кемелдену жолын таңдау мәселесі туындап отыр. Біздің пікірімізше, Қазақстанда бұл үшін барлық алғышарттар қалыптасқан және ХХІ ғасырда Қазақстан әлемдік мәдени кеңістікке көп мәдениеттерді тоғыстыра отырып, өзіндік келбетін айқындаған өркениет ретінде енетіні күмән туғызбайды» [8, 223 б.].

Негізгі бөлім

Сыр өңірінде де мәдени қатынастар жаңа құндылықтық жүйелердің орнығуына байланысты күрделене түсуде. Сондай мағынадағы күрделі және өзекті мәселелердің қатарына мәдени

үдерістер құбылысының өзіндік көрінісін жатқызуға болады және ол практикалық тұрғыда ғылыми пайымдауды қажет ететін ерекше мәдени құбылыс. Жалпы бұл мәселеге тек теориялық мағынада ғана емес, сонымен қатар соңғы уақытта мәселенің әлеуметтік-мәдени, рухани-практикалық қырларына да үлкен мән берілуде.

Қазіргі кезеңде Сыр өңірінде жаһандану құбылыстарының ауқымы мен әлеуметтік дүниенің жаңғыру мен жаңару үрдістері пәрменді түрде кеңейіп келеді. Сыр өңірі қазақтарының құндылықтық әлемін талдаудың теориялық-әдіснамалық негіздері күрделі мәселелерді шешуде Сыр өңірі қазақтарының өмір салтына және құндылықтар дүниесіне ықпал ететіндігін байқаймыз. Осы тұрғыда Сыр өңірінде қазақтарының санасындағы құндылықтық-идеялық ұстындардың қалыптасуы және жаһандану жағдайындағы құндылықтық әлемінің жаңаруының салт-санамен ортақ тұстарына баса назар аударуға болады.

Бүгінгі виртуалды жазу мәдениеті негізгі қарым-қатынас құралы болып тұрған заманда мұның бөлініп, бір-бірінен рухани жаттануына, мәдени-әлеуметтік оқшаулануына, лингвистикалық және этнопсихологиялық ерекшеленуінің бел алуына себеп болып отыр [9, б. 20].

Сыр өңірінің қазақтарының ойлау машығының, мінез-құлқының, ардақ тұтатын құндылықтарының, ұстанатын әдет-ғұрпының және т. б. бірегейлігі көптеген әлеуметтік-психологиялық факторларға байланысты қалыптасқан құбылыс. Олардың ішінде қоныстанған өлкесінің табиғаты, шаруашылық жүргізу тәсілдері сияқты қосымша факторлар болғанымен, ең басты біріктіруші фактор тарихи санасының, тарихтағы оқиғаларға көзқарасының, тарихи жадының ортақтығы болып табылады.

Себебі, Сыр өңірінің қазақтарының рухани кеңістігінде ұлттық мәдениетіміздің төлтумалық мәйегі, дәстүрлі жәдігерлері барынша бірегейлікпен сақталған.

Мәселен, осы тұрғыдан алғанда эстетикалық құндылықтарға негізделген ұлттық болмысымыздың басымдылық танытатын мәдениетке толықтай жұтылып кетпей әрі қарай өрбуі ұлттық келбеттің болашағы үшін маңызды. Ал, осы мағынадағы әлеуметтік қауіптер мен келешекке деген күмәнданулардың бар екені анық, әрине жаһанданудың сын-көздерлері кез келген әлеуметті өзіндік қыспаққа алады, оның ішкі әлеуетін өзіндік сынақтардан өткізеді.

Қазіргі Сыр өңірінің қазақтарының мәдениетінің тарихи бастауларын анықтау арқылы біз оның мәдени құндылықтар жүйесінің толық мәдени рәміздік картинасын жасай аламыз. Жалпы өзара мәдени қатынастардың жаңа қырларының анықталуы және ол негізінен құндылықтық бағдарларымызды қайта қарау мәселесімен байланысып жатады. Мәселен, кейбір жастардың өздерінің этникалық өзіндік санасына, тіліне, діліне салқынқандылықпен қарай бастағаны алаңдатады. Сыр өңірінің қазақтарының қазіргі замандағы әлемді эстетикалық тұрғыда рухани игеруінің ерекше рәміздік белгілерін ашып көрсету үшін оның өзіне тән ерекшеліктерін ғылыми байыптау қажет және сонда ғана эстетикалық құндылықтардың мағынасы баршаға нақтылана түседі.

Дегенмен Сыр өңірі қазақтарына да нарықтық экономиканың заңдылықтары онда тұратын қазақтардың діліне, өмір-салтына, психологиясына әсер етіп, аздап дәстүрлі мәдениеті мен құндылықтарын тұтынушылық көзқарас біртіндеп ығыстырып барады. Бұл құбылыстарды жіктеп сараптасақ базар экономикасының толқынына түсіп, тұрмыстық күй-жайы жақсарып, байи бастаған қазақтар, ұлттық салт-сана, мәдени дәстүр, адамдық этиканы ескеруден гөрі экономикалық мүддеге бой ұрып, атақ шығаруға әуестеніп кеткендер де пайда болған. Бұл топтағылардың дүниетанымдық түсінігі мен көзқарастары, адамгершілік қасиеттері материалдық жағдайлармен өлшенуге

айналғанын аңғартады. Адамның рухани жетілуінің тетіктерін іске қосу қажеттілігі туындап отыр. Адам болмысының мәні тойып ішіп-жеумен, қызылды-жасылды киінумен, әдемі машина мініп саяхаттаумен анықталмайтыны белгілі. Алайда қазіргі экономикалық прагматизм шексіз байлыққа ұмтылысты арттырғаны қазақтардың пиғыл-пейілдеріне де әсерін тигізбей қалмады. Қазіргі таңда Сыр өңірі азаматтарының арасында өздері жайлы мәлімет беру үшін рәміздік тұрғыда сатып алынған материалдық мүліктерімен, қымбат киімдерімен, қымбат көліктерімен өзін-өзі таныстыру мүмкіндігін репрезентациялауға бейім, бұл белгілер арқылы басқалармен қарым-қатынас жасауда назарда болу мүмкіндігі деп қарастыратын топтар да бар.

Сыр өңірінде мәдениет үлгісінің таралуы үлкен топтар мен қоғамдар шегінде бұқаралық ақпараттар құралдары және әлеуметтік желілер көмегімен үлкен аудиторияға жеткізілуде. Бұқаралық ақпарат құралдары құндылықтарды қалың қауымға немесе макроортаға дейін жеткізеді. Алайда бұқаралық ақпараттар және әлеуметтік желілер көмегімен таралған идеяларды бұқаралық мәдениеттің бір бөлігі деуге болмайды. Біз күнде үлкен аумақта ақпараттар аламыз, бірақ одан игеру үшін аз ғана бөлігін аламыз. Егер де жаңа мәдени норма немесе құндылық кең аудиториямен, микроортамен мәдениеттің пайдалы, қажетті бөлігі ретінде қабылданатын болса, егер де ол қазіргі қоғамның басқа мәдениет үлгілерімен таласта төтеп бере алса, онда ол осының бөлігі болып қалыптасады. Әрі қарай қолдану барысында мәдени үлгі адамдармен игеріледі, тұлғаның жеке-дара мәдениетіне бөлінбес бөлік ретінде енеді, процесс қайталаана береді.

Сыр өңірінде дәстүрлі қоғам мәдени талаптардың бұзылу жағдайын түзету, өңдеу, нақты ұлттық мәдени жүріс-тұрыс нормаларының шектен шығып кетпеуін қадағалап отырады. Осыған сәйкес ин-

вектива күші белгілі бір нормаларды бұзуға салынатын мәдени тыйым күшіне тікелей қарама-қарсы тұрғанымен әлі келмейді. Бұл жағдай семантикалық тұрғыда сіңіп, әртүрлі нормативтік талаптар мен тыйымдары бар нақты мәдениеттердегі аксиологиялық толықтыруларға тәуелді кең спектрді қамтиды.

Ақпараттық технология өрістің ең динамикалық компонентіне айналғалы бері, әлеумет, саясат және қоғамдық қарым-қатынастарды реттеуде түбегейлі өзгерістердің орын алуына себеп болды. Рухани салада да үлкен төңкеріс байқалуда, ақпарат алу, тарату адам айтқысыз жылдамдыққа жетті. Демек, заманалы ақпараттық технология ойлаудың типтерінен бастап, білім алу формасы, қоғамдық пікір қалыптастыру дағдысы, рухани процестің бағытын түрлендіре алатын деңгейге жетті [10, 17 б.]. Жаңа технологиялар әлемді жаңа эволюциялық белеске шығарып отыр. Бұл белесте ақпараттық қоғам бүгін «smart» терминімен белгіленіп отырған қоғамға айналады: smart-көлік, smart-энергетика, smart-тамақтану. «Ақылды» инфрақұрылымды қалыптастыру және «ақылды» технологияларды енгізу – әлемдегі ірі мегаполистердің қазіргі дамуының негізі [11, 89 б.]. Смарт-білім беру, смарт-кітапхана, смарт-кампусер және тағы басқаларды дамыту бойынша жеке бағдарламаларды ендіруге кіріскен университеттер санының өсуі smart-технологиялардың қоғам өміріндегі шешуші маңыздылығының дәлелі. Бірақ, көбіне техниканы қолданумен байланысты смарт-тенденциялардың айқын басымдылығымен қатар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен рухани-адамгершілік саланың даму деңгейлерінің арасында алшақтық байқалады [11, 90 б.].

Сыр өңіріндегі қазіргі әлеуметтік мәдени ахуалын ғылым мен техника жетістіктерінің өндіріс пен тұрмыс салаларына кеңінен енуі мәдениеттің қызмет ету формасын күрделі өзгерістерге ұшыратты.

Компьютерлік технологиялардың дамуы мен ғаламтордың кеңінен таралуы экрандық мәдениетті жаңа деңгейге көтеріп, «Кассеталық мәдениетті» видеокассета, бейнемагнитофонды, радионы ығыстырып, рухани құндылықтарды өндіру, тарату мен тұтынуға өзіндік ерекшеліктер алып келді. Ол өмірдің әртүрлі жұмыс, білім алу, дем алу, шығармашылықпен айналысу және т.б. жақтарына деген қатынасты өзгертті. Таңдау, көбейту немесе тұтыну адамның өз еркі арқылы жүзеге асырылып, «үй мәдениетінің» ерекше типі қалыптасты, оның құрамдас элементтері қатарына кітаптан өзге CD дисктер, ғаламторға жалғанған телефон, радио, телевизор, видео және фотоқұралдар жеке компьютерлер құрады. Бұл арсенал «пәтердің жадында» жинақталған «әлемдік мәдениеттің банкісі» рәмізін береді. Жалпы әлеуметтендіру жүйесі түбірлі өзгеріп, адамның белсенді субъект ретіндегі рөлін өзгеріп, қатынастар саласының аумағын гаджеттер тарылта түсті.

Барлық тұста тұтынушы қоғам ретінде смартфондағы өзі қалаған бағыттағы ақпаратты қылғытып жұта беретін, талғамы мен эстетикалық көзқарасы ұялы телефонмен айқындалатын, гаджетпен өмір сүретін тұтас ұрпақ қалыптасты. Қазіргі әлеуметтік желі дегеніміз не? Бұл сүзгіден өтпеген ақпаратты қалғандары іліп алып кетеді. Кейбірі оны шынайы қабылдап жатады. Осылайша, тар шеңберді айналып жүр. Қоғам нені оқығысы, не тыңдағысы келеді, қайсысына қызығады, соған жүгіреді. Бұл да сауық мәдениетінің жалпы көрінісі, салтын, әдет-ғұрпын, дағдысын ұмытқан елдің хал-ахуалы. Сауық мәдениеті ұлттық мемлекет, дәстүрлі қоғамның айырма белгісін жойып, халықтардың қол созған құндылықтарын арзан ұғым-түсінік төңірегінде жинап, бәрін таяз, жадағай мазмұнға келтіреді, сөйтіп, теңестірілген бар мағына бір ғана мәнді білдіреді, ол-қызықтыру, жұрттың елтуі. Әлбетте,

интернет басылымдар мен журналдар, сайттардың әлеуметтік норма мен құндылықтар трансформациясындағы ролі зор. Мәселен, қазіргі таңда «жылтыр мәдениет» интернет кеңістікте кеңінен насихатталуда.

«Жылтыр мәдениетке» қарсы тұратын сапалы контент қазақстандық сегмент, танымдық контент өте аз. Байыпты, әлеуметке пайдалы контент әзірлеуде шығармашылық бәсекелестік мүлдем байқалмайды. Интернет дүниесінің қарымы шетсіз-шексіз, бірақ адамзаттың туындыгерлік мүмкіндігі шектеулі. Атап айтар болсақ, контенттің басым бөлігі сырттан енеді. Әлемдік жаңалықтарды сараптау барысында объективтілік аз. Оның басты себебі дайын ақпаратты аударып беруімізде. Ақпараттың дұрыс-бұрыстығы, мүдделер қақтығысы ескерілмейді.

Мультимедиалық платформалардың форматы әлде де өзгеріске ұшырап, тәжірибе ретінде түрлі функциялар қосылуда, жаңаруда. Тұтынушының сұранысына орай өзгеріп немесе түрленіп келеді.

Сыр өңіріне де қазіргі заманғы еңбек нарығы XXI ғасырдың Мерчендайзер, Логистик, Девелопер, Копирайтер, Джоббер, Коучер сынды жаңа мамандықтарын әкелді. Осы аталған және басқа да жаңа мамандықтар қазіргі заманғы еңбек нарығында өте үлкен сұранысқа ие және бұл мамандықтар енді мамандық таңдауға бет бұрған жастар үшін өте тиімді [12].

Дегенмен Сыр өңіріндегі ақпараттық технологиялардың жағымды салдарын қарастырсақ мәдени танымдық рөлі күннен-күнге артып келеді. Интернет желісі білім алуға, пайым-парасатты, жалпы ой-өрісті кеңейтуге мол мүмкіндік беруде. Әлемнің беделді кітапханаларының электронды нұсқадағы кітаптарын қалың бұқара үйден шықпай оқи алады. Әсіресе ауыл-аймақта тұратын, сырт жұртқа шығып, саяхаттауға мүмкіндігі жоқ, бірақ мәдениет пен руханият жаңалықтарынан,

әлемдегі ғылыми жетістіктерден хабардар болғысы келетіндер үшін интернет таптырмас рухани кеңістікті қалыптастырып отыр. Дегенмен интернеттен ақпарат алу мәдениеті ауыл-аймақта толық қалыптасып үлгерді деп айта алмаймыз.

Көпшілік мұраты қызық кешу философиясына құрылғандығын, бұқаралық сипаты ессіз көптің қасиетіне айналған бұқаралық мәдениет құбылысы Сыр өңірінде де бар ішкі мәнімен көрінбей, тысымен жұрт көзіне түсті. Бұл сипатты жіктей, зерделей келе үлкен мәселе бар екенін аңғарамыз. Алайда басты мәселе толассыз ақпараттар тасқыны мен идеологиялық ұстанымның «жылтыр мәдениеттің» жетегінде екендігінен қауіптенеміз. Ал, ежелгі рухани құндылықтардың тынысын тарылту жаппай жұтаңдық тудыратыны белгілі. Медиа кеңістік ұсынып отырған мәдени құндылықты қоғам еріксіз қабылдайды. Яғни медиа арқылы адамның мәдениеті, мәдени-идеологиялық талғамы тиянақталады. Одан кейін ғаламдық деңгейде осының барлығын қамтитын үлкен бір аксиологиялық карта қалыптасады.

Сыр өңірінде адамдар көбінесе материалдық сипаттағы мәселелерге алаңдаулы, себебі жастар, аз оқып, театрларға және көрмелерге азырақ бара бастады. Сондықтан оларға қызығушылық танытатын адамдар аз болса, әдемі нәрселерді жасағанның мәні қандай? Бұл енді материалдық мәселелерге алаңдаушылық және рухани мүдделердің жоқтығы-ұқсас дәрежедегі заттар. Шынын айтсақ, әрбір әлеуметтік қабаттың да осы материалдық алаңдаушылығының себептері өзіне тән: біреулер тапқан табысын керекті нәрселерге зорға жеткізеді, ал кейбіреулер қазіргі заманғы тұтынушылықтың құрбанына айналды: яғни неғұрлым көбірек болғанын қалайды.

Түсінбейтін нәрсені қалай жақсы көруге болады? Яғни, бірінші кезекте бұл өнерді қабылдау-түсінудің қажеті жоқ

төмен сапалы өнерді емес, жоғары сапалы өнерді қабылдау мәселесі. Әрине, бізде отандық және әлемдік мәдениеттің шедеврлерін бағалайтын білімді адамдар бар. Мәдени адамды тәрбиелеу мемлекеттің басымдықтарына кірмейтін болғандықтан-бұл әр азаматтың жеке ісі. Сондықтан да жоғары өнер сұранысқа ие емес: ол тек қоғамның білімді бөлігіне ғана тән, бірақ ешбір жағдайда көпшілікке лайықты нәрсе емес.

Талдау

Жалпы алғанда, «кроссмәдени» және «дәстүр» ұғымдары синонимдес болып келеді. Ал ұлт дәстүрді жүзеге асырушы да, дәстүр-бір-біріне қайнаса-бітіскен, тұрақты тұтастықтағы мәдени парадигмалардың кешені ретінде қабылдануы тиіс. Кроссмәдениет адамның барша іс әрекеті мен процестерінің айырылмас бөлшегі болған жағдайда ғана өміршең болады. Мысалы, өзін-өзі ұстай білуі, киім кию мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, қарым-қатынас мәдениеті және т.б. Дәстүр-тарихи қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа берілетін білімдер мен мінез-құлық формалары [13, 32 б.].

Кроссмәдени заңдылықтарды меңгеру арқылы тұлға белгілі-бір ортаның мәдени құндылықтық бағдарларын игереді. Осы себептен, тұлғаның өз мәдени құндылықтарын қабылдау дәрежесі оның өз ұлтына тиістілігін қаншалықты толық сезінуінен, оның мәдени сәйкестілігі қалыптасады.

Кросс-мәдени ерекше мәселелердің жиналуымен, талаптар мен зерттеу бағыттарымен анықталады. Д. Мацумото зерттеу бағыттарының 2 түрін анықтайды.

Бірінші бағыт – ұзақ уақыттар бойы бір мәдениеттің тереңірек танып білуін қажет ететін этнографиялық зерттеу. Этнографиялық зерттеуді негізі басқа мәдениет өкілдерінің арасында өмір сүретін антропологтар жүргізеді. Бұл зерттеулер басқа мәдениет өкілдерінің салтын, дәстүрін, дінін және өмір сүру әдісін, тұрмысын зерттейді. Басқа мәдениеттермен салыстыру өзінің білімі

мен зерттеушілер жинаған тәжірибесі негізінде жасалады. Бірақ анализ бірлігі ретінде мәдениет алынады.

Екінші бағыт – талдау бен тәртіпті жалғастыратын және екі немесе одан да көп мәдени топтардан индивидтерді психологиялық ерекшеліктеріне қарай таңдайтын кросс-мәдени салыстыру.

Біз осы үлгі негізінде тәжірибе үшін екі таңдау тобы алынды. Кросс-мәдени зерттеу болғандықтан таңдау тобы ретінде Сыр өңірінде тұратын қазақ және кәріс ұлтының тұрғындары алынды. Әр топ 15 адамнан, яғни эксперимент толық 30 адамға жүргізілді. Этносаралық қарым-қатынастың кросс-мәдени ерекшеліктерін диагностикалық зерттеу жүргізу үшін мынадай әдістемелер алынды, олар: Л.Г. Почебуттің Флоренс Клохан және Фред Стродберг теориясына негізделген «Мәдени-құндылық бағдарлану тесті және экспресс сауалнама «Толеранттылық индексі» болып табылады. Л.Г. Почебуттің Флоренс Клохан және Фред Стродберг теориясына негізделген «Мәдени-құндылық бағдарлану тесті мәдени құндылықты бағдарлау тесті мәдениеттің қалыптасуының басты үрдісін анықтауға арнылған. Әдістеме 5 пайымдаудан тұрады. Әр пайымдау 3 нұсқадан тұрады. Клохан және Стродбек тұлғаны құндылық бағдарлау жиынтығы ретінде қарастырды. Бұл құндылықтар тұлғаның қандайда бір мәдени ортада әлеуметтену кезеңінде қалыптасады. Мәдениеттің құндылық детерминанттары және тұлғаның құндылық детерминанттары олардың зерттеулері бойынша бірдей қарастырылды [14]. Арнайы берілген кілт бойынша әдістеме респонденттердің берген жауаптарын проценттік арақатынас арқылы саналады. Бұл тест бойынша Л.Г. Почебут мәдениеттің 3 типін қарастырады.

1. Дәстүрлі мәдениет (ДМ) – адамдардың өткенге деген бағдарлауымен, дәстүр ұстанымымен, өз ұлтының тарихына деген қызығушылықтарымен ерекшеленеді.

2. Қазіргі заман мәдениеті (ҚЗМ) – адамдардың қазіргі ортаға, қазіргі заман мәдениетіне бағдарлануымен ерекшелінеді.

3. Динамикалық дамудығы мәдениет (ДДМ) – адамдардың келешекке деген, елеулі нәтижелерге тез арада жетуге ұмтылысымен ерекшеленеді.

Олар өз алдына қысқа мерзімді жоспар жасай отыра, оны тез және айтарлықтай жігермен орындағысы келеді. Бұл мәдениеттің адамдары үшін «уақыт бұл – ақша». Табиғат еш құпия болып саналмайды. Өмір тез арада шешімін талап ететін мәселе болғандықтан, табиғат адамға бағынышты болу керек. Адамның басты болмысы табиғатты басқару болып табылады.

Кросс-мәдени зерттеудегі салыстыру екі ұлттың «мәдени құндылықты бағдарлау» тесті бойынша шыққан нәтижесі бойынша қазақ ұлтының 74 пайызы дәстүрлі мәдениетке берілді. Яғни дәстүрлі мәдениет типі-адамдардың өткенге деген бағдарлануымен, дәстүр ұстанымымен, өз ұлтының тарихына деген қызығушылықтарымен ерекшеленеді. Бұл мәдениеттің адамдары табиғатты мәңгілік құпия болмыс ретінде қарастырады. Адам әлеуметтік ортадан тәуелді. Туыстық байланысқа, отбасы ішіндегі мәдениетке, діни мәселелерге көп көңіл бөлінеді. Ондай мәдениетте адамның ішкі бостандығына жол берілмейді. Ол іс-әрекеті, сондай ақ, ойлары қоршаған қоғамның қадағалауында болады. Шешім қабылдау көбінесе ұжымдық түрде болады, ал шешімнің толық, соңғы шешім шығару жасы үлкен адамдардың арқасында. Яғни, қазақ халқының әлі күнге дейін өз мәдениетін, салт-дәстүрін ұстанып, құрметтеуін байқауға болады. Нәтижелер бойынша, 19 көрсеткіші, қазіргі заманғы мәдениетке жататынын, ал қалған 7 пайызы динамикалық дамудағы мәдениет типіне жататынын көруге болады.

Әдістеме бойынша кәріс ұлтының көрсеткіштері зерттеудің нәтижесінен

байқағанымыздай ең үлкен көрсеткіш 53 пайыз, яғни бұл екінші типтің көрсеткіші қазіргі заманғы мәдениет типі. Әдістеменің нәтижесі бойынша кәріс халқына тән мәдени тип ол қазіргі заманғы мәдениет типі. Қазіргі заман мәдениеті (ҚЗМ)-адамдардың қазіргі ортаға, қазіргі заман мәдениетіне бағдарлануымен ерекшелінеді. Олар табиғатпен гармонияда тұрып, оны бағалауға және табиғи мәселелермен қызығуға тырысады. Өзінің жасаған іс-әрекетінің нәтижесі үшін материалдық емес, моральдық сыйақы алуға ұмтылады. Қалған 30 пайызы дәстүрлі мәдениет тобына жатса, қалған 17 динамикалық дамудағы мәдениет тобына жатады. Яғни екі топтан да алынған нәтиже бойынша өзгешеліктер көруге болады. Шыққан нәтижелерге сүйенсек, қазақ халқының дәстүрлі мәдениет типіне, ал кәріс ұлтын қазіргі заманғы мәдениет типіне жатқыза аламыз.

Жұмыстың болжамы бойынша егер әрбір ұлттың этностық қарым-қатынасты психологиялық маңыздылығы әдіснамалық тұрғыда негізделініп, кросс-мәдени ерекшеліктерін анықтадық. Эксперимент барысында толеранттылық пен интолеранттылықты, ұжымдылық пен индивидуалдылықты, коммуникативтілікті, мәдениет типтерін анықтайтын тесттер мен әдістемелер барысындағы нәтижелер бойынша, қазақ ұлтында ұжымдылық көрсеткіші басым болса, кәріс ұлтының индивидуалдылық қасиеті басым екені, қазақ ұлтының «дәстүрлі мәдениет» типіне, ал кәріс ұлтының «қазіргі заман мәдениет» типіне жататындығы анықталды.

Кәрістердің күнделікті дәстүрлі әдет-ғұрыптары, киім, тамақ, тұрғын үй, салт-дәстүрлер жергілікті мәдениетке сәйкес келеді және салт-дәстүрлерге негізделген өмір салтының маңызды бөлігі жойылды. Азық-түлікке келетін болсақ, көптеген жағдайларда ингредиенттер мен дәмдеуіштердегі айырмашылықпен трансформацияланғанын байқауға бо-

лады. Сондай-ақ, корейлердің тамақтану мәдениеті жергілікті мәдениетке әсер етті. Дегенмен, негізгі ұлттық кәріс тағамдарының кимчи, канжан, кочужан, твенжан-гук, көксу, туба, диаграм, чунпион, кадури және т.б. дәстүрлі құндылығы сақталды және жалғасуда. Сыр өңіріндегі кәрістер жергілікті мәдениеттің әсерінен ассимиляцияға ұшырағанымен және ұлттық рухани және мәдени құндылықтарын сақтауға тырысқанымен, Сыр өңірі кәрістерінің рухани және мәдени құндылықтарының «жаңа» түрі қалыптасты. Кәріс диаспорасының рухани және мәдени құндылықтары Қазақстанның көпұлтты мемлекетінің мемлекеттік ресурсы және меншігі деп атауға болады.

Жалпы Сыр өңірінде этностардың ортақ дәстүрлі мәдени ортада болуына байланысты да осы мәдениетке бейімделіп қалыптасып, мәдени типтеріне сай белгілі бір мінез-құлыққа қатысты мәдени мағыналарының мазмұны да өзгерген. Сондықтан да Сыр өңірі этностарының тұлғаларының болмысында этникалық, лингвомәдени қауымдастықтарға және ортаға сай ортақ мінез-құлық қалыптастырған. Этностың тілдік санасы ұлттық мәдениеттің тұрақты құрылымының көрсеткіші болып табылғанымен, бұл өңірдегі өзге ұлт өкілдерінің мәдени құндылықтары, тілдік сана, әлемді тану, этноқұндылық, белгілік құралдар, тіл және әлем бейнесінде қазақы дүниетаныммен үйлесіп жатады. Ал әлем бейнесі мәдени қарым-қатынас ретіне материалдық көріністерін тілдік құрылымдарда табады. Сыр өңірі тарихи эволюциясында этностық табиғаты бойынша да аздаған мультикультурал болмыс бар.

Нәтиже

Дәстүрден жаңашылдыққа өту процесін біз технологияның дамуымен тығыз байланыстырамыз. Бұқаралық мәдениет қоғамды иммунитеті әлсіз күйдегі мәдениетке бейімдеп,

мәдениетімізді үстіртін, тек материалдық жетістіктерге жетудегі әдістер мен тәсілдерді көздейді. Біздің бұрынғы өткеннен мұра болып келе жатқан мәдени құндылықтарымыздың толығымен терістелу шеңберінде жүзеге асыруға бейім қасиеттер орын алуда. Нарықтық қатынастарға бейімделген қоғамдағы басты мәселе өндіріс емес, тұтыну болып табылғандықтан, адамдардың мүдделері тек тұтынуды ғана көздейді. Шындығында да мұндай жағдайда өмір сүрген адамдардың өз энергияларын қайда жұмсарын, қайда бағыттарын білмейді. Оған бұқаралық мәдениеттегі тобырдың басты тұлғалары мен идеялары белгілі бір саясаткерлер де, ғалымдар емес, актерлер, әншілер мен музыканттар, блогерлер, вайнерлер бола бастады. Бұқаралық мәдениет ең алдымен адамның санасыздығына, оның инстинктеріне бағытталған, яғни бұл қиял, өнер, кино, радио, теледидар, иллюзия таратып, елес сияқты мәдениетті тудырады. Бұқара мәдениеті адамдардың ойлау процестерін жеңілдеткені соншалықты, ақыр аяғында оның санасын да сөндіреді.

Осыдан адамдар жүзсіз, түрсіз, өз өмірінің мәнін де сезінбейді де. Яғни адамдар тек өздерінің тәндік мұқтаждықтарын қанағаттандырғандығына мәз болып, өз өмірінің мәнін осылардан тапқандай болады. Сонымен бірге бұл адам мойнына міндетті жүктемей, өзінен ешнәрсені талап етпей, өмірдің ағымымен жылжып жүреді, яғни өмірлік бағдарламасыз күн кешіп жатады, қайда бара жатқанын да білмейді.

Сыр өңірінде бұқаралық мәдениеттің қалыптасуын урбанизация үрдістерімен байланыстырғанымызбен, ауылдықтардың қалаға көптеп көшуі қоныстануы себебінен дәстүрлі әлеуметтік қатынастарды әлсірете алмады. Егер ауылдық жерде адам өмірі басқалардың көз алдында өтіп, ол бүкіл қауым өз тағдыры мен ауылдағы барлық мәдени құндылықтар үдерісіне қатыстылығын

сезініп отырса, қалалық өмір оны тек аздаған өзінің болмысымен шектейді. Себебі Қызылорда қаласы таза қазақы дәстүрлі танымдармен жүретін ауылдықтардың көптеп келуіне байланысты нақты өзінің қалалық мәдениетін қалыптастырмаған. Сондықтан қалада тұратын ауылдықтар қалаға келісімен рулық-туысқандық коммуникациялық шеңбер жасап алады, ауыл мен қаланың ортасында дәстүрлі мәдени құндылықтарды тасымалдай бастайды. Ал қалған болмысының шектілігін ақпараттық-технологиялық саланың басымдылығымен, өзінің құндылықты ұстанымдары мен дүниетанымдық принциптерін таңуға талпынып, ендігі жерде БАҚ пен ғаламтор толтырады. Телеэкранды жаулап алған сериалдар мен ток-шоулар оның болмысына етене еніп, құрамдас бөлігіне айналып, экрандық мәдениеттің басымдылығы айқын білінеді.

Дегенмен, бүгінгі барша қазақ қоғамын толғандырып отырған руханилықтың тоқырауы, жастар мен жас жеткіншіктер арасындағы субмәдениет элементтерінің кең таралуы телеэкрандар мен кинотеатрларды, интернеттегі жаулап алған құнсыз ақпараттардың нәтижесі. Дәстүрлі қазақ дүниетанымындағы елі мен жерін қорғаған батырлардың орнын шоу бизнес өкілдері басты. Телеэкран мен әлеуметтік желідегі олардың бейнесі мен сән-салтанат пен рахатқа толы молшылықтағы өмірі қалыпты өмір мен тұрмысқа қажетті қарапайым тұтыну тауарлары мен басқа да игіліктерден айырылған жастар үшін мұратқа айналды. Осылайша жастар санасында «төңкерілген», «өңі айналған» құндылықтар басымдыққа ие бола бастады. Осындай өтпелі кезеңде қоғамда нақты әлеуметтік мұрат қалыптаспаса, адамның өз мүмкіндіктері мен қабілетін дұрыс бағаламауы оны енжарлыққа душар етіп, оның бойында девианттылық жүріс-тұрыс пен мінез-құлықтың қалыптасуы мүмкін. Мұндай тұлға сана-

лы немесе бейсаналы түрде өзін қоғамға қарсы қояды және өзі сияқтылармен топтасуға бейімділік байқатады.

Технологиялық интеграция жағдайында мәдениеттер өзара ықпалдасу мүмкіндігіне ие болды. Ал мұндай интеграциялық үдерісте мәдениеттің ақпараттық және коммуникативті қызметтері ұлттық мәдениеттің дамуына жағымсыз әсер етуі де ықтимал. Рухани мәдениет үлгілерін сақтау және насихаттау кез келген ұлт пен ұлыстың даму жолында, әсіресе транзитті қоғамда оңайға соқпайды. Сондықтан жалпы глобалистика ұстанымында руханияттың келешегіне қатысты үнемі екіұшты пікірдің болуы заңды деп білеміз. Біздіңше, келесі бір он жылдықта «смарт» руханият үлгілері қалыптасып, дәстүрлі форматты рационалды формат алмастырады, руханият үлгілерін «роботтандыру» процесі басталды. Келімді-қайтымды толқындар теориясына қайта оралсақ, интернет күллі жер жүзіндегі ұлттар мен ұлыстарды, олардың мәдениетін бір кеңістікке біріктіргенімен, қазіргі таңда әр халық өз ұлттық контентін құрып, оқшаулануға бет бұра бастады.

Сыр өңірінің мәдени құндылықтары батыстық емес құндылықтарға: тұлғааралық қатынастардың түп негізділігіне, әрекеттенуші құндылықтардың тұрақтылығына, рухани реттеудің салмақтылығына негізделген. Мәдени үрдістердің нақты бағыттары өзінің табиғи болмысынан ауытқымағандықтан, мимесистік сипаттағы батыс мәдениетінің таратылуына мүмкіндік бермейді.

Қорытынды

Сыр өңіріндегі дәстүрлі мәдениетіндегі негізгі архетип көшпенді шаруашылық мәдени типі бүгінгі күні тарихтың мұрағатында қалғанымен, оның мәдени жетістіктері әлемдік өркениеттегі өзінің маңызын жоғалтпайды. Қандай трансформациялық үдерістер өтсе

де, ол қазіргі Сыр өңірі мәдениетінің құндылықтар әлемінің өзегін құрайтыны сөзсіз.

Мәдениеттегі дәстүр мен жаңашылдықтың арақатынасы, ең бірінші кезекте белгілі бір әлеуметтің тіршілік қызметінің негізі ретінде уақытты түсінумен байланысты болады. Дәстүрлі мәдениет уақытты өлшеудің сызықтық желілік емес, циклдік өлшемін жасайды және оның негізінде жаратылыстық-табиғи ырғақтар жатады.

Кросс-мәдени зерттеудегі салыстыруда өңірдегі этностардың құндылықтарға бағдарлануға әсер ететін әлеуметтік тәжірибенің рөлі анықталды. Өңірде тұратын өзге ұлт өкілдері құндылық сферасындағы құзіреттілік пен табыстылық жергілікті этностың салт-дәстүрлерді сақтауымен салыстырғанда маңызды рөл атқарады.

Сыр өңірі халқының жаһандық ақпараттық-коммуникациялық желіге қатысуы - бұл басқа адамдармен және мәдениеттермен байланыс орнатудың мүмкіндігі ғана емес, сонымен бірге өсіп келе жатқан әдеттер желісі және жаңа құндылықтардың тасымалдануы.

Әдебиеттер тізімі

1 Шәукенова З.К., Нұрмұратов С.Е. Жаһандану жағдайындағы шетел қазақтарының құндылықтық әлемінің жаңаруы. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 224 б.

2 Жанабаева Д. Батыс және Шығыс мәдениеті аясындағы дәстүр мен жаңашылдық арақатынасы // Адам әлемі. – Алматы. – №3 (61) 2014. – Б. 144.

3 Арутюнов С.А. Силуэты этничности на цивилизационном фоне: Монография. – М.: Инфра-М, 2012. – 416 с.

4 Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты/пер. с нем. М. Кузнецова. – СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 312 с.

5 Исмагамбетова З.Н. Ценностный релятивизм в контексте массовой культуры // Қазіргі заман адамының рухани ізденісі: Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы, 2006. – Б. 17-19.

6 Нысанбаев А.Н. Сущность глобализа-

ции и ее влияние на Республику Казахстан // Казахстан в условия глобализации: философско-политологический анализ. – Алматы: Института философии и политологии МОН РК, 2006. – 363 с.

7 Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы: Мәдениеттану оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 203 б.

8 Затов Қ.А. Қазақ мәдениетінің өркениеттік кеңістігі. Философия ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2010. – 254 б.

9 Жаһандану жағдайындағы шетел қазақтарының құндылықтық әлемінің жаңаруы / З.К. Шәукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 224 б.

10 Хвилья-Олинтер Н.А. Интернет-Фактор в ценностном развитии молодежи России // Alma mater. Вестник высшей школы. – 2016. - №5. – С.104-109 с.

11 Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). 5-том. (Тәуелсіз Қазақстан философиясы) / А.Х. Бижанов және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану Институты, 2017. – 544 б.

12 Досжан Р.Қ. Толеранттылық-ұлтаралық қарым-қатынас факторы ретінде // Зерттеуші. – 2012. – №6 (74). – Б. 32.

13 Почебут Л.Г. Кросс-культурная и этническая психология: учебное пособие. – Питер. 2012. – 14 с.

14 Иоскевич Я. Интернет как новая среда художественной культуры // Экранная культура. Теоретические проблемы. – СПб.: «Дмитрий бу-ланин», 2012. – 299 с.

Transliteration

1. Shaukenova Z.K., Nurmuratov S.E. zhagdajyndagy shetel kazaktarynyn kundulyktyk aleminin zhanaruy [Renewal of the value world of foreign Kazakhs in the context of globalization]. – Almaty: QR BGM GK Filosofia, salasattanu jane dintanu Instituty, 2014. – 224 b. (in Kaz).

2 Zhanabaeva D. Batys zhfne Shygys madenieti ajasyndagy dastur men zhanashyldyk arakatynasy [The Relationship of Tradition and Innovation in the Context of Western and

Eastern Cultures] // Adam alemi. – Almaty. – №3 (61) 2014. – B. 144. (in Kaz)

3 Arutjunov S.A. Silujety jetnichnosti na civilizacionnom fone [Silhouettes of ethnicity against a civilizational background]. Monografija. – M.: INFRA-M, 2012. – 416 s. (in Russ)

4 Adorno T., Horkhajmer M. Dialektika Prosveshhenija [Dialectic of Enlightenment]. Filosofskie fragmenty/per. s nem. M. Kuznecova. – SPb.: Medium, Juventa, 1997. – 312 s. (in Russ)

5 Ismagambetova Z.N. Cennostnyj reljativizm v kontekste massovoj kul'tury [Value relativism In the context of mass culture]. Kazirgi zaman adamynyn ruhani izdenisi: Halykaralyk gylymi konferencija materialdary. – Almaty, 2006. – B. 17-19. (in Russ)

6 Nysanbaev A.N. Sushhnost' globalizacii i ee vlijanie na Respubliku Kazahstan [The essence of globalization and Its Impact on the Republic of Kazakhstan]. Kazahstan v uslovija globalizacii: filosofsko-politologicheskij analiz. – Almaty: Instituta filosofii i politologii MON RK, 2006. – 363 s. (in Russ)

7 Gabitov T.H. Kazak mfdenietinin tipologijasy [Typology of Kazakh culture]. Madeniettanu oku kuraly. – Almaty: Kazak universiteti, 1998. – 203 b. (in Kaz)

8 Zaton K.A. Kazak mfdenietinin orke-niетtik kenistigi [Civilized space of Kazakh culture]. Filosofija gylymdarynyn doktory gylymi darezhesin alu ushin dajyndalghan dissertacija. – Almaty, 2010. – 254 b. (in Kaz)

9. Zhahandanu zhagdajyndagy shetel kazaktarynyn kundylyktyk aleminin zhanaruy [Renewal of the value world of foreing Kazakhs In the context of globalizatlon] / Z.K. Shaukenova zhane S.E. Nurmuratovtyn zhalpy redakcijasymen. – Almaty: KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhane dintanu instituty, 2014. – 224 b. (in Kaz)

10 Hvylja-Olinter N.A. Internet-Faktor v cennostnom razvitii molodezhi Rossii [Internet Factor In the value development of youth in Russia] // Alma mater. Vestnik vysshej shkoly. – 2016. – №5. – S.104-109 s. (in Russ)

11 Kazak filosofijasy tarihy (ezhelgi dauirden kazirgi zamanga dejin) [History of kazakh philosophy]. (Tauselsiz Kazakstan filosofijasy) / A.H. Bizhanov zhane S.E. Nurmuratovtyn zhalpy redakcijasymen. – Almaty: KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhane dintanu Instituty, 2017. – 544 b. (in Kaz)

12 Doszhan R.K. Toleranttylyk-ultaralyk karym-katynas faktory retinde [Tolerance as a factor of Interethnlc relatlons] // Zertteushi. – 2012. – №6 (74). – B. 32. (in Kaz)

13 Pochebut L.G. Kross-kul'turnaja i jetnicheskaja psihologija [Cross-cultural and ethnlc psychology] // Uchebnoe posoble. – Piter. – 2012. – 14 s. (in Russ)

14 Ioskevich Ja. Internet kak novaja sreda hudozhestvennoj kul'tury [Internet as a new medlum of artistic culture] // Jekrannaja kul'tura. Teoreticheskie problemy. – SPb.: «Dmitrij bu-lanin», 2012. – 299 s. (in Russ)

АВТОР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

<i>Жарқынбек Әбікенов</i>	PhD, аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
<i>Жарқынбек Абикенов</i>	PhD, старший преподаватель, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
<i>Zharkynbek Ablkenov</i>	PhD, Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda State Unlverslty, Kyzylorda, Kazakhstan